

49
С48

1427/-

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

11

На правах рукопису

СЛОБОДИНЬСКА Тамара Степанівна

ФУНКЦІОНАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ ПІДРЯДНИХ ОЗНАЧАЛЬНИХ
РЕЧЕНЬ І ВІДОКРЕМЛЕНИХ АТРИБУТИВНИХ ЗВОРОТІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

10.02.02 - українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Шевченко

Київський педагогічний
інститут ім. О. М. Горького
БІБЛІОТЕКА

Київ - 1993

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313916

Робота виконана на кафедрі української мови Київського державного педагогічного інституту імені М.П.Драгоманова.

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор А.П.Грищенко

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Л.О.Кадошцева

- кандидат філологічних наук
Г.П.Арполенко

Провідна організація - Ніжинський педагогічний інститут імені М.В.Гоголя

Захист відбудеться "11" серпня 1993 р. о 11:30 год. на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.01.03 в Київському державному педагогічному інституті імені М.П.Драгоманова /252030, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського державного педагогічного інституту імені М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "13" серпня 1993р.

Учений секретар
спеціалізованої ради Винюк, Г. П. ВИНЮК

Реферована дисертація присвячена дослідженню функціональної взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених дісприкметникових, ад"єктивних і субстантивних зворотів.

Актуальність дослідження. Дослідження функціонально-семантичної взаємодії і взаємоперетворення синтаксичних конструкцій заслуговує на увагу з теоретичного і практичного погляду. Воно передбачає з"ясування глибинної суті відповідних одиниць як взаємопов"язаних у процесах мовленнєвої комунікації. Замість статичного, занадто узагальненого й ізольованого тлумачення лінгвістичної природи і функціонального навантаження синтаксичних конструкцій на перший план виступають динамічні процеси, визначальні для реалізації синтаксичної системи в мовленні. Вивчення мови як системи неможливе без реалізації двопланового принципу її аналізу: "від форми до семантики" і "від семантики до форми". Необхідність адекватного вивчення семантичної і синтаксичної структур підкреслюється багатьма мовознавцями /В.В.Виноградов, О.С.Мельничук, В.Г.Алмоні, Н.Ю.Шведова, Н.Д.Арутюнова, В.В.Богданов/, оскільки "семантика мови і є той аспект, що вимагає не лише звернення до мовної форми, але й до об"єктивного світу, який виступає складником пізнавального мислення" /Принципы и методы семантических исследований 1976, 8/.

Аналіз взаємодії підрядних означальних речень та інших засобів вираження атрибутивних відношень, що мають статус спеціалізованих синтаксичних конструкцій, має важливе значення для з"ясування природи функціонально-семантичного поля, основу якого становить певна семантична категорія з властивим їй значеннєвим інваріантом, що об"єднує неоднорідні мовні засоби, детермінуючи їх взаємодію. На необхідність аналізу співвідношень між різними синтаксичними конструкціями вказують Н.Ю.Шре-

дова, обґрунтовуючи концепцію регулярних реалізацій структурної схеми речення, Г.О.Золотова /поняття поля речення/, а також автори "Русской грамматики" /Прага, 1979/, які розглядають питання модифікації і трансформації речень.

Комплекс засобів вираження атрибутивних відношень може кваліфікуватися як функціонально-семантичне поле атрибутивності. Засоби вираження атрибутивних відношень досліджувались багатьма мовознавцями. Загальнокатегоріальне значення прикметника, його функції у структурі словосполучення і речення досліджували А.П.Грищенко, М.І.Степаненко. Структурно-змістовим характеристикам означальних словосполучень присвячені праці В.В.Моренець, В.В.Явір, Р.С.Багги, В.М.Шейна. Питання конструктивної і комунікативної ролі обов'язкового і факультативного означення розглядала Т.Г.Полішук. Предикативні означення з двобічними зв'язками і відношеннями в реченні були предметом аналізу в дослідженнях Л.Д.Чеснокової, принципи виділення атрибутивних відношень - Л.Н.Кірової, Т.І.Чирко. З погляду парадигматичних зв'язків означення як синтаксичну категорію досліджував В.І.Фурашов. Питанням значеннєвого синкретизму у сфері атрибутивних відношень присвячені наукові розвідки В.В.Бабайцевої, У.В.Кубської, С.В.Степанки, В.К.Кур'янової, В.М.Нікітіна, В.О.Вашука, В.В.Моренець, М.М.Богдана, В.П.Козакова. Синтаксичну синонімію конструкцій з атрибутивним значенням розглядали Г.О.Золотова, Н.Г.Ковчиніна, І.Я.Мельничайко, В.М.Брицин. На матеріалі української мови зони атрибутивності в структурі простого речення проаналізував Я.М.Чопик. Однак функціональна взаємодія таких засобів вираження атрибутивних відношень, як підрядні означальні речення і відокремлені атрибутивні звороти, досі не були предметом спеціального дослідження.

З'ясування функціонально-семантичної взаємодії різнопланових синтаксичних конструкцій якраз і дає об'єктивне уявлення про їх комунікативні можливості.

Об'єктом дослідження в дисертації є напівпредикативні і предикативні конструкції, які виражають атрибутивні відношення.

Предметом дослідження є використання підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних зворотів у їх функціональній взаємодії.

Мета роботи полягає у систематичному аналізі семантики і структури конструкцій, які спеціалізуються на вираженні атрибутивних відношень, а також у з'ясуванні умов, за яких можливе перетворення підрядних означальних речень /предикативних конструкцій/ у відокремлені атрибутивні звороти /напівпредикативні конструкції/ і навпаки – перетворення відокремлених атрибутивних комплексів у підрядні означальні речення. Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

1/ з'ясувати системні ознаки функціонально-семантичного поля;

2/ охарактеризувати засоби вираження атрибутивних відношень в українській мові;

3/ визначити принципи взаємодії і взаємоперетворень підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних зворотів;

4/ виявити специфіку конструкцій – семантико-синтаксичних варіантів, утворених на основі відокремлених зворотів з пасивними дієприкметниками;

5/ охарактеризувати функціональні різновиди відокремлених ад'єктивних і субстантивних зворотів та їх взаємодію з підрядними означальними реченнями.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою роботи, її завданнями і фактичним матеріалом. Як основний у дисертації використовується метод лінгвістичного експерименту, який полягає у трансформаційних перетвореннях з метою семантико-синтаксичної ідентифікації порівнюваних конструкцій. Важливу роль відіграли також описовий, статистичний і дистрибутивний методи, а також безпосереднє спостереження над особливостями функціонування відокремлених атрибутивних зворотів і підрядних означальних речень.

Наукова новизна дисертації полягає насамперед у тому, що вперше на матеріалі української мови здійснено лінгвістичний аналіз функціональної взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних зворотів. При цьому залучено широкий фактичний матеріал, у процесі аналізу якого використовувалась модель функціонально-семантичного поля. Визначено склад різнорівневих мовних одиниць, що виражають атрибутивні відношення у структурі простого, простого ускладненого і складного речень.

Теоретичне та практичне значення дисертації. Одержані результати можуть бути використані у вузівському і шкільному викладанні курсів синтаксису сучасної української мови, вступу до мовознавства і загального мовознавства, у спецкурсах і спецсемінарах з синтаксису простого і складного речення, у вивченні проблем синонімії і варіативності, розробці питань культури мовлення, у створенні лінгвістичних і методичних посібників для студентів філологічних факультетів та вчителів української мови.

Матеріал дослідження - складнопідрядні речення з підрядними означальними і прості речення, ускладнені синтаксичними

конструкціями-зворотами з атрибутивною функцією. Матеріал виключений методом суцільної вибірки з творів М.Коцюбинського, Панаса Мирного, І.Нечуя-Левицького, С.Васильченка, О.Довженка, П.Яновського, М.Хвильового, Олеся Гончара, Є.Гуцала, Ю.Щербакка, Вал.Шевчука, а також "Історія України-Руси" М.Грушевського.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась на засіданні кафедри української мови Київського державного педагогічного інституту імені М.П.Драгоманова. Результати дослідження повідомлялись на підсумкових наукових конференціях викладачів Київського /1990-1993 рр./ і Вінницького /1991-1992 рр./ педагогічних інститутів. Основні положення і окремі висновки дослідження викладені в чотирьох публікаціях автора.

На захист вносяться такі основні положення:

1. У трансформаційні відношення з відокремленими дісприкметниковими зворотами вступають видільні /рестриктивні/ підрядні означальні речення.

2. Відокремлена конструкція з пасивним дісприкметником співвідноситься не з одним, а з кількома підрядними означальними реченнями, відмінними за семантико-синтаксичними ознаками.

3. У процесі перетворення підрядних означальних речень у відокремлені ад"єктивні звороти відбувається нейтралізація часового плану в ад"єктивному звороті.

4. Перетворенню у підрядні означальні речення підлягають відокремлені прикладки, що співвідносяться за значенням з присудком.

5. Взаємодія підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних зворотів ґрунтується на семантичному і граматичному принципах.

Структура і об'єм дисертації. Дисертація складається з

вступу, трьох глав, висновків, бібліографії, списку використаних для аналізу джерел, списку умовних скорочень джерел та додатків.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються предмет і об'єкт дослідження, наукова новизна роботи, її теоретичне значення і практичне застосування, мета і завдання дослідження, характеризується фактичний матеріал, методи дослідження, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У першій главі "Лінгвістична інтерпретація функціонально-семантичного поля" висвітлюються поняття функціонально-семантичного поля, з'ясовуються його системні ознаки, характеризується ФСП атрибутивності в українській мові.

Функціонально-семантичне поле являє собою систему різнорівневих мовних засобів, об'єднаних на основі спільності і взаємодії їх семантичних функцій. ФСП - двостороння /змістово-формальна/ єдність, що об'єднує відповідні конкретні мовні засоби з усіма особливостями їх форми і змісту. Разом з тим в основі кожного ФСП лежить певна семантична категорія, що являє собою той інваріант, який об'єднує різнопланові мовні засоби і зумовляє їх взаємодію. План змісту ФСП являє собою багаторівневу систему мовної семантичної субкатегоризації. ФСП як системи властива ознака цілісності. Вона характеризує зміст поля, що базується на певній семантичній категорії. Що ж до засобів формального вираження, то вони не становлять цілісної сукупності, оскільки належать до різних мовних рівнів і за своєю структурою є різнорідними. ФСП також властиві і сильні системні ознаки. Ідеться перш за все про функціональну повноту поля. ФСП охоплює всю сферу функцій, що базуються на певній семантичній

категорії. Наступна сильна ознака системи ФМ - відсутність обмежень щодо характеру і типу формальних засобів, охоплених полем, тобто формальна необмеженість. Семантична категорія, яка лежить в основі відповідної єдності, може виражатися будь-якими мовними засобами - морфологічними, синтаксичними, словотвірними, лексичними - і будь-якими їх послівними. Функціональна і формальна повнота поля виявляється в тому, що ФСП включає не тільки граматичні одиниці, класи і категорії як вихідні системи, але й елементи середовища, які належать до тієї ж семантичної категорії.

Система засобів вираження атрибутивних відношень в українській мові кваліфікується як ФСП атрибутивності. ФСП атрибутивності у структурі простого речення може бути представлене такими компонентами - засобами вираження: 1/ прикметниками /якісними і відносними/; 2/ дієприкметниками /активними і пасивними/; 3/ іменниками в різних відмінкових формах; 4/ приїменниково-іменниковими сполуками; 5/ займенниками; 6/ інфінітивом; 7/ числівниками; 8/ відокремленими одиничними дієприкметниками, прикладками; 9/ відокремленими атрибутивними зворотами /дієприкметниковими, ад'єктивними, субстантивними/. У структурі складного речення компонентом ФСП атрибутивності виступає підрядне означальне речення. Семантика означальних відношень визначає на те, що підрядна означальна частина завжди залежить від синтаксичного іменника, і, незалежно від свого значення, виконує функцію означального елемента, або синтаксичного ад'єктива. Таким чином, у цьому випадку функція ад'єктива виконує не слово чи словосполучення, а речення.

Компоненти ФСП з функціоновою погляду можуть розглядати в середовищі відношень. В мові ФСП атрибутивності підрядні

означальні речення і відокремлені атрибутивні звороти є синтаксичними синонімами, або функціонально-семантичними еквівалентами. Одним із критеріїв синтаксичної синонімії є здатність синонімів до взаємопереходу, взаємозамінення за сприятливих умов, або, іншими словами, функціональну взаємодія. Трансформаційні відношення між такими функціонально-семантичними еквівалентами, як підрядні означальні речення і відокремлені атрибутивні звороти, можливі й тому, що відокремлені звороти містять додаткову предикацію /іх ще називають напівпредикативними членами речення/. Напівпредикативні члени речення здебільшого розгортаються в предикативні конструкції, а підрядні означальні речення трансформуються в звороти. Однак напівпредикативні значення відокремлених дісприкметникових, ад'єктивних та субстантивних зворотів не є ідентичними.

У другій главі "Функціонально-семантична еквівалентність підрядних означальних речень і відокремлених дісприкметникових зворотів" розглядається співвідношення підрядних означальних конструкцій і відокремлених дісприкметникових зворотів. Будь-яке просте речення, ускладнене дісприкметниковим зворотом, можна трансформувати в складнопідрядне речення, однак не всі підрядні означальні речення вступають у трансформаційні відношення з відокремленими дісприкметниковими зворотами. Перетворенню у відокремлені дісприкметникові звороти підлягають підрядні означальні речення, що виражають ознаку, на основі якої названий іменником предмет виділяється як одиничний, як представник класу предметів, об'єднаних названом в підрядному реченні ознакою, чи як предмет, виділений на основі вираженої ознаки з-поміж інших предметів /видільна, або рестриктивна характеристика/:

...буквар, що тобі видали у школі ↔ ...буквар, виданий тобі у школі. Замість дієслова-предиката дієприкметником зумовлюється тем, що це дієслово як центральний компонент речення потрапляє в синтаксичну позицію ад'єктива. Одна з обов'язкових умов перетворень підрядних означальних конструкцій у відокремлені дієприкметникові звороти - спільність суб'єкта чи об'єкта для присудків головного і підрядного речень. Проте специфіка дієприкметників в українській мові як особливих міжчастиномовних форм звукує рамки вільного переходу підрядних означальних речень у відокремлені дієприкметникові звороти. Підрядні означальні речення не підлягають заміні співвідносними дієприкметниковими зворотами, якщо: 1/ від дієслова-предиката не утворюється відповідна видо-часова форма дієприкметника /маються на увазі насперех активні дієприкметники теперішнього і минулого часу, які об'єксно функціонують в сучасній українській літературній мові/; 2/ сполучне слово у підрядному реченні виражене всіма відмінковими формами, крім форм Н. і Зн. відмінків; 3/ дієслово виступає у формі майбутнього часу; 4/ присудок пропущений; 5/ підрядне означальне речення за структурою є односкладним безособовим.

Трансформування підрядних означальних речень у відокремлені дієприкметникові звороти завжди пов'язане з граматичними особливостями мови: від перехідних дієслів утворюються пасивні дієприкметники, а також можуть утворюватися активні дієприкметники теперішнього часу; від неперехідних дієслів можливі тільки форми активних дієприкметників теперішнього і минулого часу. При цьому, якщо в підрядній означальній частині присудок - неперехідне дієслово, кимте у формі теперішнього часу, то така конструкція трансформується в дієприкметниковий зворот з активним

дісприкетником у формі теперішнього часу: ...річка, котра ді-
том зовсім пересихає, ... ← ...річка, дітом зовсім переси-
харча* /*дісприкетникова форма можлива, проте є незвичною у
відокремленій позиції/. Конструкція з особовим дієсловом у фор-
мі минулого часу трансформується у конструкцію з активним діє-
прикетником минулого часу /активні дісприкетники минулого ча-
су утворюються від неперехідних дієслів доконаного виду/: ...ді-
ти, які звикли до води та до риби змадку, ↔ ...діди, звик-
лі до води та до риби змадку. Якщо ж у підрядному означальному
реченні присудок виражений перехідним дієсловом у формі мину-
лого часу, то така конструкція перетворюється в дісприкетнико-
вий зворот з пасивним дісприкетником: ...дитину, що /нис/ чо-
ловік в кукурудзі знайшов, → ...дитину, знайдену чоловіком
в кукурудзі.

У перетворенні відокремлених дісприкетникових зворотів
у підрядні означальні речення реалізуються такі трансформи:
1/ дісприкетниковий зворот з активним дісприкетником теперіш-
нього часу трансформується в підрядне означальне речення з діє-
словом-предикатом у формі теперішнього часу: ...чоловік, розу-
міє справу, — ...чоловік, що /який/ розуміє справу;
2/ конструкція з активним дісприкетником минулого часу транс-
формується в конструкцію з особовим дієсловом у формі минуло-
го часу /при цьому обов'язково враховуються категорії роду і
числа означуваного іменника/: ...усміх, застиглий на обличчі,
— усміх, що /який/ застиг на обличчі; ...кропива, обов'яз-
ніла насінням, — ...кропива, що /яка/ обов'язніла насінням;
почуття, так раптово спалахнуло, — ...почуття, що /яке/
так раптово спалахнуло; горби і скелі, оброслі ліщиновими й
берестяними кущами, → горби і скелі, що /які/ обросли ліщи-

назви й берестяними кущами.

Незвичність багатьох активних дієприкметників у відокремленій позиції призводить до того, що у більшості випадків надається перевага підрядним означальним реченням.

Відокремлена конструкція з пасивним дієприкметником співвідносна не з однією, а з кількома трансформами – підрядними означальними реченнями, які відрізняються одне від одного семантико-синтаксичними особливостями: ...гіллячка, зачеплена руком — ... гіллячка, яка була зачеплена руком; ... гіллячка, яку було зачеплено руком; ...гіллячка, яку зачеплено руком. Така кількість трансформ пояснюється тим, що: 1/ дієприкметник може вживатися з нульовою або з дієслівною зв'язкою; 2/ дієприкметник може трансформуватися у простий дієслівний присудок; 3/ в українській мові поряд з пасивними дієприкметниками функціонують незмінні предикативні форми на -но /-ено/, -то, співвідносні з пасивними дієприкметниками. Підрядне означальне речення, в якому функцію іменної частини складеного присудка виконує пасивний дієприкметник /...гіллячка, яка була зачеплена руком/, називає ознаку предмета, яка виникає наслідок дії на нього іншого предмета; причому, такий присудок в українській мові може вживатися з нульовою або дієслівною зв'язкою. Конструкція – односкладне безособове речення з предикативною формою на -но /-ено/, -то /...гіллячка, яку зачеплено /було зачеплено/ руком/ називає ознаку субстанції, яка сприймається ніби самодостатньо, майже безвідносно до суб'єкта. Підрядні означальні речення з предикативною формою на -но/-ено/, -то функціонують як синонімічні до тих, в яких вживається пасивний дієприкметник, і становлять одну з найпоширеніших структур українського синтаксису. Проте відокремлений дієприкметниковий зво-

рот не може бути перетворений в підрядне означальне речення з формою на -но/-сно/, -то, якщо відображувана у ньому ситуація /стан речей/ виключає можливу наявність носія активної дії, спрямованої на відповідний об'єкт: його обличчя, густо задите соняч-
ним світлом, стало раптом доросле, ба навіть старече /В.Шевчук/;
Дрімає порога, небом укрита /О.Гончар/; Була це висока, худа
жінка з довгими руками, всіяними ластовинням /С.Гупало/.

Односкладні конструкції української мови не властива назва діяча в орудному відмінку при головному члені, вираженому формами на -но/-єно/, -то. Що ж до орудного знаряддя /інстру-
менталія/ або засобу, способу дії, то він може вживатися.

Насивний дієприкметник в українській мові іноді може спів-
відноситись також із зворотним дієсловом на -ся/-сь/: ...гіл-
лячки, покриті льодом → ...гіллячки, що /які/ покритісь льо-
дом.

У третій главі "Функціонально-семантична еквівалентність
підрядних означальних речень і відокремлених ад'єктивних та суб-
стантивних зворотів" розглядається функція прикметника у струк-
турі словосполучення і речення, смислова роль відокремленої
прикладки, а також з'ясовуються умови, за яких відбувається пе-
ретворення підрядних означальних речень у відокремлені ад'єктив-
ні звороти /і навпаки - перетворення ад'єктивних зворотів у під-
рядні означальні структури/, трансформування відокремлених при-
кладок у предикативні означальні речення і пов'язані з цим фор-
мальні і семантичні процеси.

Прикметник як частина мови характеризується своєю семан-
тикою, граматичними формами і синтаксичними функціями. Функціо-
нально-семантичну основу прикметника становить його здатність
виражати ознаку субстанції, виступати атрибутом у складі слово-

сполучення і речення. До синтаксичних функцій прикметника на- лежать: функція непередикативного атрибутивного означення, функ- ція передикативного означення /іменна частина складеного присуд- ка/, атрибутивно-передикативна функція, яка виражає проміжні атрибутивно-передикативні значення, а також напівпередика- тивна функція, яка реалізується за допомогою відокремлених ад"єктив- них зворотів. У випадках передикативного і напівпередикативного вживання прикметник бере участь не лише у комунікативно-інфор- мативному, але й у власне структурному оформленні речення, про- ектуючи обов'язкові чи факультативні синтаксично залежні пози- ції, заповнювані іменниками в різних відмінкових формах, ін"іні- тивом тощо. Відокремлені ад"єктивні звороти можуть бути пред- ставлені такими моделями: 1/ "прикметник + /прийм./ іменник" /...лице, червоне од дум і тривоги/; 2/ "прикметник + 'прийм./ займенник" /...стогони, нікому не чути/; 3/ "прикметник + при- слівник" /...вулиця, тепер безлюдна/; 4/ "прикметник + ініці- тив" /...меморана, готова відійти найменше количання/; 5/ "прик- метник + порівняльний зворот" /...локони, ясні, як дліні пачо- си/; 6/ "прикметник + числівник" /...сума, рівна десяти/.

Якісні прикметники можуть виступати у всіх на- вказаних син- таксичних функціях. На відміну від якісних, відносно-присвійні прикметники звичайно не виконують передикативної, атрибутивно- передикативної і напівпередикативної функцій. Функціональна об- меженість цих прикметників виявляється і в тому, що, виступаю- чи майже винятково в атрибутивній ролі, вони разом з означува- ним іменником утворюють семантично єдину і синтаксично замкну- ту складну номінацію /осіння ніч, срібні монети, заяче дутро/.

Поряд з відокремленими ад"єктивними зворотами у сучасній українській мові функціонують підрядні означальні речення, в

яких іменна частина складеного присудка виражається прикметником. Речення цього типу можуть мати таку структуру: 1/ "сполучне слово + нульова зв'язка + іменна частина складеного присудка /прикметник/ + ..." /...галявина, яка повна ліщини і запаху лісу.../;

2/ "сполучне слово + дієслівна зв'язка у формі "була/був, була/" + іменна частина складеного присудка /прикметник/+ ..." /...галявина, яка була повна ліщини і запаху лісу.../;

3/ "сполучне слово + дієслівна зв'язка у формі "буде" + іменна частина складеного присудка /прикметник/ + ..." /...галявина, яка буде повна ліщини і запаху лісу.../.

Дієслівна зв'язка є показником віднесення ознаки, вираженої підкріпним означальним реченням, до певного часу /нульова зв'язка - до теперішнього часу; зв'язка у формі "було/був, була/" - до минулого; у формі "буде" - до майбутнього/. Всі підкріпні означальні речення цього типу можуть бути перетвореними у відокремлені ад'єктивні звороти. Трансформації викликають такі формальні зміни: 1/ дієслівна зв'язка і вказівне слово, якщо воно є при означуваному іменнику, опускаються; 2/ прикметник, формуючи ад'єктивний зворот, узгоджується з означуваним словом в роді, числі і відмінку. Наслідком таких перетворень є нейтралізація часового плану в прикметниковому звороті /відокремлені ад'єктивні звороти називають ознаку субстанції безвідносно до певного часу/:

<u>...галявина, яка повна ліщини і запаху лісу...</u>	→	галявина,
<u>...галявина, яка була повна ліщини і запаху лісу...</u>	→	<u>повна лі-</u>
<u>...галявина, яка буде повна ліщини і запаху лісу...</u>	→	<u>щини і</u>
		<u>запаху</u>
		<u>лісу.</u>

Внаслідок перетворень відокремлених ал"ективних зворотів у підрядні означальні речення виникають такі трансформи:

1/ "сполучне слово + нульова зв"язка + іменна частина складеного присудка /прикметник/ + ..."; 2/ "сполучне слово + дієслівна зв"язка у формі "було /був, була/" + іменна частина складеного присудка /прикметник/ + ...":

...стук, легкий
і ніби грайливий $\left\{ \begin{array}{l} \rightarrow \dots\text{стук, } \underline{\text{що легкий і ніби грайливий}} \\ \rightarrow \dots\text{стук, } \underline{\text{що /який/ був легкий і ніби грайливий.}} \end{array} \right.$

Найуживанішими формами предикативного члена /прикметника/ у таких конструкціях є дві: форма називного чи орудного відмінка: ...стук, що /який/ був легкий і ніби грайливий; ...стук, що /який/ був легким і ніби грайливим.

Наступним компонентом функціонально-семантичного поля атрибутивності є відокремлена прикладка /апозитція/, або відокремлений субстантивний зворот. Компоненти в конструкції з прикладкою співвідносяться з одним і тим же референтом. Причому кожний із компонентів апозитивної пари виражає різний смисл. Вираження різного смислу членами апозитивної сполуки є головною закономірністю їх функціонування. Відокремлені прикладки поділяються на характеризуючі та ідентифікуючі, оскільки прикладка може виконувати лише дві функції: характеризувати предмет або ж функціонувати як його паралельне найменування. В апозитивних одиницях з ідентифікуючою семантикою на перший план виступає близькість на сигніфікативному рівні.

При трансформуванні відокремлених прикладок у підрядні означальні речення необхідно враховувати такі чинники:

1/ відношення, які встановлюються між прикладкою і означуваним словом /якщо відокремлена прикладка співвідноситься за

значенням з присудком, то вона еквівалентна підрядному означальному реченню/; ...директор, людина вчена і вельми до всього цікава / директор був людиною вченою і вельми до всього цікавою/

←→ ...директор, який був людиною вченою і вельми до всього цікавою. Якщо ж прикладка співвідноситься за значенням з підметом, то вона не є еквівалентною підрядній означальній конструкції: ...автоінспектор, молодий хлопець з обмерзлими вусами /молодий хлопець з обмерзлими вусами був автоінспектором/;

2/ семантику відокремленої прикладки, її морфологічне вираження, структуру, ускладненість, функціональні особливості.

Не трансформуються в підрядні означальні речення: а/прикладки, ускладнені підрядним означальним реченням /...земля, сі-сьбський учитель Марко, у котрим я учився в семінарії/;

б/ прикладки, що мають у своєму складі власні імена /...батько, капітан Шевчик/;

в/ відокремлені прикладки, що вказують на приналежність особи до певної національності /якщо в структурі прикладки відсутнє слово "за походженням"/: ...мати, ставна смагляра гречанка. /Національність особи є ознакою постійною, незмінною в плані часу, а підрядні означальні речення називають ознаку, відносячи її до певного часу/;

г/ відокремлені прикладки-перифрази: Хто її не любить, тієї весни, часу соловейків і квіток, але вона така коротка! /І.Нечуй-Левицький/. В результаті перетворень втрачається художня функція прикладки;

д/ ідентифікуючі відокремлені прикладки, які виражають відношення номінативної тотожності /функціонують як назви-дубляти, як паралельні найменування і не співвідносяться за значенням з підрядною означальною частиною/: ...Купріян Сорока, за прозвиськом Губернатор; ...сорго, червоне просо.

При перетворенні відокремлених прикладок у підрядні озна-

чалні речення повинен бути збережений часовий план транс ормованої конструкції: 1/ відокремлена прикладка із значенням минулого часу ↔ підрядне означальне речення: "сполучне слово + дієслівна зв'язка у формі минулого часу+/"колись"/ + іменна частина складеного присудка /іменник/ + ...": ...лід Семен, колисній чумац ↔ ...лід Семен, який був колись чумаком; 2/ відокремлена прикладка із значенням майбутнього часу ↔ підрядне означальне речення: "сполучне слово + дієслівна зв'язка у формі майбутнього часу+/"колись"/ + іменна частина складеного присудка /іменник/ + ...": ...Степан, майбутній вчений ↔ Степан, який буде вченим; ...Степан, який буде колись вченим.

У висновках формулюються загальні і окремі висновки, що впливають із дослідження функціональної взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених дієприкметникових, "с"єктивних і субстантивних зворотів. Загальний висновок полягає в тому, що функціонування в сучасній українській мові підрядних значальних речень та відокремлених атрибутивних зворотів свідчить про багатство і гнучкість синтаксичної структури мови. У синтаксичній будові мови закладені можливості вибору близьких за значенням синтаксичних конструкцій - функціонально-семантичних еквівалентів, які урізноманітнюють стилі мовлення і відтінюють те чи інше додаткове значення висловлення. Вживання певної конструкції зумовлюється також потребами комунікації. Принципами функціональної взаємодії названих конструкцій є семантико-стилістичний і граматичний.

З теми дисертації опубліковані такі праці:

1. Явище синтаксичної синонімії в творчості Т.Г.Шевченка // Великий поборник свободи і гуманізму: Тези доповіді та повідомлень обласної науково-методичної конференції. Вінниця, 1991.

С.44-45.

2. Функції одного різновиду синтаксичних синонімів у творах М.Г.Хвильового // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки і культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи: Тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції. - Ровно, 1991. - С.9-10.

3. Взаємодія деяких явищ морфології та синтаксису в аспекті культури мовлення учнів // Шляхи і засоби підготовки вчителя української мови і літератури на сучасному стані: Матеріали І україньської науково-методичної конференції. - Херсон, 1992. - С.63-64.

4. Функціональне співвідношення підрядних означальних речень і відокремлених дієприкметникових зворотів в сучасній українській мові // Українське мовознавство /у друці/.

Відписаво до друку 04.08.1993р.Об.І.2.Формат 60x84 І/І⁶.
Друк офсетний.Тир.100.Зам.274.Безплатно.
ДТ ДНІ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.